

icipation in the process of creating combat-capable military formations in preparation for the 1920 Polish-Ukrainian-Soviet War.

Key words: Chief Authorized Officer of the UNR, Ivan Ohienko, UNR Army, Simon Petliura, UNR Directory, Military Council under the Chief Authorized Officer, military affairs officer, Military Council, military youth school.

Отримано: 23.08.2018

УДК 94(477.83/86)«1916»

С. В. Олійник

ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛАХ КОСІВЩИНИ В 1916 РОЦІ

Стаття присвячена подіям Першої світової війни на Косівщині в 1916 році. В центрі уваги автора постала проблема реалізації освітньої політики російською окупаційною владою в регіоні. На основі аналізу праць істориків, залучення архівних матеріалів, робиться спроба дослідити діяльність російської окупаційної влади щодо організації навчального процесу в школах Косівщини в 1916 році.

У публікації розкриваються основні принципи та положення російської влади щодо освітньої сфери на окупованих територіях. Зазначається, що під час другої окупації, російська влада, враховуючи попередній досвід, вдалася до пом'якшення своєї політики, намагаючись уникати гострих, болючих моментів.

Відмічається, що російська окупаційна адміністрація, розуміючи усю важливість освіти, як чинника покращення її іміджу, приділила значну увагу питанню відновленню шкільного навчального процесу на підконтрольних територіях, у т.ч. і Косівщини. Новою владою було проведено значну роботу по з'ясуванню стану шкіл та реальної картини вчительського складу, яка засвідчила наявність серйозних проблем, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Автор констатує, що всі спроби російської окупаційної влади, попри всі задекларовані наміри і докладені зусилля, відновити навчальний процес у школах Косівщини в 1916 році провалилися.

Ключові слова: Косівщина, освіта, школа, російська окупація, вчителство, російська окупаційна влада, окупаційна адміністрація, інтелігенція.

Наприкінці літа 1914 року на окупованих російськими військами територіях Східної Галичини було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство, очолюване графом Г. Бобринським. Один із напрямів політики російської окупаційної влади передбачав входження нових територіальних придбань у загальноросійський освітній простір. З'ясування сутності цього процесу розпочалося ще в часи Першої світової війни [15]. Розробку даної проблеми було продовжено зарубіжними [1], сучасними вітчизняними [2; 3; 7; 10-14] науковцями та представниками української діаспори [4]. Однак, аналіз відповідних публікацій засвідчує, що,

здебільшого, предметом уваги стала перша російська окупація, а також наявність не достатньо глибокої уваги до дослідження регіональної складової зазначеної політики. Спробою дещо виправити такий недолік й може слугувати дана стаття, присвячена діяльності російської окупаційної влади щодо організації навчального процесу в школах Косівщині в 1916 році.

Зі встановленням влади на західноукраїнських землях в 1914 році російська окупаційна адміністрація, відповідно до вироблених планів, розпочала втілювати у життя низку заходів у освітній сфері, котрі передбачали, насамперед, її русифікацію. Уже восени того ж року відбулося закриття навчальних закладів, з'ясування благонадійності вчителів, пошук серед них тих, хто володів російською мовою, що мало б, на переконання нової влади, сприяти означеній політиці.

Наступ австро-німецьких військ навесні 1915 року (Горлицька операція) змусив російську владу згорнути програму перетворень в освітній сфері. Однак, незабаром, після успішного Брусиловського прориву 1916 року, під російською окупацією знову опинилася частина території Східної Галичини та Буковини. Тут було створено «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни», з центром спочатку в Тернополі, а згодом – у Чернівцях. А сам край відповідно поділено на Чернівецьку і Тернопільську губернії. Генерал-губернатором нового адміністративно-територіального утворення було призначено генерал-ад'ютанта Ф. Трепова.

Серед 33 повітів, що опинилися під російською владою був і Косівський, котрий увійшов до складу Чернівецької губернії [9, с.66].

Відновлення контролю на значній частині західноукраїнських земель дозволило окупаційній адміністрації продовжити розпочаті в 1914 році освітні перетворення.

В основу політики нової російської окупаційної влади було покладено «Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни» від 3 липня 1916 року [5, с.1-13]. Цікаво, що в цьому документі, на відміну від часів першої окупації, у ст. 16 було зазначено, що мовою відносин школи з державними установами визначалася російська, але воєнний генерал-губернатор отримав повноваження на надання дозволу користуватися і місцевими слов'янськими мовами, до яких належала й українська [5, с.4]. Це, безперечно, означало певний відступ від попередньої політики, котрий мав покращити взаємини російської влади зі своїми новими підданими. Загалом, уся діяльність нової російської окупаційної адміністрації на чолі з Ф. Треповим, у порівнянні з часами генерал-губернаторства 1914-1915 років Г. Бобринського, відзначалася поміркованістю та певною виваженістю у прийнятті рішень, котрі могли б загострювати стосунки влади і підданих. За другої окупації уже не робилося спроб русифікації освіти, створення курсів з вивчення російської мови тощо.

З наближенням осені на порядку денному нової російської окупаційної влади постало питання можливості відновлен-

ня навчального процесу на підконтрольних територіях, зокрема Косівщини. Такий крок, на думку П. Костючка, сприяв би позитивному ставленню місцевого населення до влади, до котрої у гуцулів воно було негативним [9, с.203].

Вже 4 серпня 1916 року генерал-ад'ютант Ф. Трепов з огляду на наближення часу початку шкільних занять звернувся до тернопільського та чернівецького губернаторів з проханням подати свої міркування щодо організації шкільної справи в Галичині та Буковині, зазначивши, що він вважає за можливе дозволити шкільні заняття та відкриття частини учбових закладів.

Наступного дня, про аналогічне він проінформував міністра народної освіти, прохаючи вказівок щодо організації нагляду за шкільними заняттями. У своїй відповіді від 9 серпня 1916 року міністр народної освіти граф П. Ігнат'єв зазначив, що цілком поділяє думку «не препятствовать ведению занятий в учебных заведениях» та проінформував про намір доручити переговори та вироблення положень щодо нагляду за шкільною справою попечителю Київського учбового округу І. Базанову. 28 серпня 1916 року головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютант О. Брусилов дозволив воєнному генерал-губернатору Ф. Трепову відкривати «по мере надобности» середні та нижчі учбові заклади в завойованих областях на схід від лінії Тернопіль–Теребовля–Бучач–Нижнів–Коломия–Кути–Гура-Гумора [13, с.360-361].

20 серпня 1916 року Чернівецький губернатор А. Лігін видав циркуляр №20, в якому піднімалося питання можливості відкриття шкіл у повітах губернії [7, арк.1-1зв.]. Але, приймаючи до уваги, що приміщення багатьох учбових закладів зайняті під різні установи, які обслуговували російську армію, слід було насамперед зібрати необхідну інформацію про те, в яких школах можливо було б розпочати заняття, враховуючи наявність приміщень та педагогічного персоналу [7, арк.1-1зв.]. Окрім того необхідно було зібрати відомості й загалом про наявність і стан різних типів освітніх закладів, а також з'ясувати вільні вони чи кимось зайняті. Нове керівництво цікавило й те скільки є в наявності дітей шкільного віку, котрі б бажали продовжити навчання (окремо хлопчики і дівчатка) [7, арк.1-1зв.]. З огляду на досить поширене явище викладання в початкових школах українською мовою, школи і вчительські кадри у них вважалися (попри задекларовані поступки українській мові викладання) проявами, або потенційними проявами, такого небезпечного для російської влади «мазепинства». Тому не дивним був наголос губернатора на вивченні якості нагляду і контролю над школами [7, арк.1-1зв.]. Збір необхідних даних покладался на начальників повітів та поліцмейстера.

На думку Чернівецького губернатора, за відсутності в сільських школах вчительського персоналу, на допомогу мала б прийти місцева інтелігенція, яка не відмовиться, і, в разі необхідності, виконає роль вчителя [7, арк.1зв.].

Безпосередні виконавці циркуляру мали повідомити вище керівництво й про те, наскільки бажане відкриття того чи іншого навчаль-

ного закладу, а також поінформувати про здійснення урядового нагляду шкільного життя намічених до відкриття закладів [7, арк.13в.].

До кінця місяця з канцелярії начальника Косівського повіту було розіслано відповідні накази до підлеглих йому керівників і урядників населених пунктів [7, арк.3-3зв.].

На початку вересня на стіл начальника Косівського повіту почали надходити дані про стан освітньої справи ввіреної йому адміністративної структури. З огляду на наявні документи, найповніші відомості надійшли щодо шкіл Косова з навколишніми селами і, аналогічно, містечка Кути [7, арк.4; 6-8].

В окремих випадках отримана інформація навіть виходила за межі запланованої. Так, наприклад, в одному з подань, що торкалося містечка Пістинь, у повідомленні про 4-класову народну школу, окрім констатації наявності 8 вчителів, містяться дані про кожного з них, зазначалося на можливості долучити до роботи ще 4 осіб, а також дані про те, якою мовою здійснювалося викладання в учбовому закладі. У даному випадку констатувався факт ведення викладання українською мовою та вивчення німецької як обов'язкової [7, арк. 7зв.-8].

Окрім того, в інформаційних довідках містилися свідчення про важкі умови життя вчительських кадрів (особливо на селі), частина з яких, за часів другої російської окупації, не отримуючи три місяці навіть того існуючого мізерного жалування, була приречена на злиденне життя. Окремі з них, щоб якось вижити, подалися в пошуках кращого існування до міст і містечок галицького краю [7, арк.8].

14 жовтня 1916 року генерал-губернатором Ф. Треповим було видано «Тимчасове положення про організацію навчальної частини в областях Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни», яке свідчило про те, яке важливе значення нова влада придавала освітній сфері [6, с.8]. Документ давав вичерпну картину тих управлінських структур і одиниць, які мали займатися наглядом за освітою на окупованих територіях. Загальний нагляд за учбовим процесом покладался на губернаторів. У положенні були й вказівки, які безпосередньо мали відношення до запланованого початку навчального процесу у школах. Так, зокрема, підтверджувалася необхідність отримання необхідних даних щодо забезпечення «потрібними» вчительськими кадрами. Відмічалось, що проведення навчального процесу дозволялося усіма мовами, за виключенням німецької та єврейської. Представники німецької і єврейської національностей взагалі не допускалися до роботи в школах. Цензурі мали піддаватися початкові посібники та книги. У положенні підтверджувалася можливість ведення кореспонденції учбових закладів з урядовими установами українською мовою [6, с.8].

Наприкінці осені цього ж року, відповідно до серпневого циркуляру Чернівецького генерал-губернатора, начальник Косівського повіту у своєму рапорті подав список всіх існуючих шкіл повіту та констатував, що можливість відкриття шкіл видається дійсною лише в таких населених пунктах як Косів, Кути, Пістинь

та селах Вербівці, Соколівка, Кобаки, Тюлів, Брустури, Яворів, Річка. У всіх у них, на переконання керівництва повіту, наявні сприятливі умови для запровадження учбового процесу, як за вчительським контингентом, так і за учнівським. Зазначення у документі «сприятливості» слід розуміти як факт того, що ці населені пункти знаходилися не на особливо далекій віддалі від Косіва і Кут, звідки можна було б отримати допомогу всього необхідного для учбових закладів. Головною ж перешкодою, на думку начальника повіту, для відкриття занять в школах загалом слід вважати відсутність теплового одягу і взуття, котрих не вистачало не лише для дітей, а й для дорослих. Ще більшою перешкодою була відсутність продуктів харчування у місцевого населення (про останнє повідомлялося посадовцем ще в серпні цього ж року) [7, арк.9].

Разом з тим, потрібно відмітити, що у зазначеному рапорті мало місце видання бажаного за дійсне. Прикладом цього може слугувати ситуація щодо міста Кути. Так, у своєму рапорті до повітового керівництва місцевий бургомістр зазначав, що у місті не має змоги розпочати шкільні заняття через відсутність коштів для вчителів, а приміщення школи зайняте російськими військами, а альтернативне приміщення для школи відсутнє [7, арк.16], що, як видно з вище наведеної інформації, суперечило відправленому раніше повідомленню для Чернівецького губернатора.

У цілому, відкриття учбових закладів начальник Косівського повіту вважав бажаним, але й констатував те, що у деяких гмінах початок занять неможливий. Останнє пояснювалося тим, що частина таких гмін входила в сферу воєнних дій, а інша частина настільки знедолена і будинки так високо в горах, що без відповідного одягу відвідування школи неможливе [7, арк.9-9зв].

Загалом, аналіз інформації, представленої у поданих до канцелярії і керівника Косівського повіту, свідчить про значну проведenu роботу чиновниками на місцях, і вказує, на наш погляд, що існуючий стан шкіл та їх кадрове забезпечення мали дуже мінімальні підстави для відновлення шкільного освітнього процесу на Косівщині. Хоча переважна частина шкіл були вільними і не використовувалися для військових потреб, але гостро відчувалася нестача вчителів. У ні одній зі шкіл кількість вчителів не доходила до 10. У кращому випадку 4-5, а здебільшого показник – 1 вчитель. Надзвичайно проблемним, в умовах близькості фронту, господарської розрухи, катастрофічної нестачі харчів, а також віддаленості і важкодоступного проживання значної частини дітей шкільного віку, видається наповнюваність класів.

Зрозуміло, що виправити і покращити ситуацію у начальника Косівського повіту можливості не було. Допомога могла надійти лише від вищих ешелонів влади. Але такі сподівання були марними.

У листопаді 1916 року керівнику Косівського повіту від Чернівецького губернатора надійшло повідомлення, у якому запевнялося, що з його сторони не буде перешкод до відновлення занять у тих учбових закладах повіту, де є вчителі, а шкільні будівлі цілком придатні для забезпечення учбового процесу. У той

же час, у документі зазначалося, що адміністрація учбових закладів не зможе розраховувати на отримання грошової допомоги зі сторони російської влади (хоча згідно тимчасового положення про організацію учбового процесу передбачалася державна фінансова підтримка), а тому всі витрати на утримання цих учбових закладів повинні покриватися з наявних коштів та оплати за навчання, а також, рекомендувалося залучати пожертвування, якщо такі будуть надходити. Підтверджувався пункт Положення щодо управління освітнім процесом про категоричну заборону вивчати в школах німецьку і єврейську мови та викладати на цих мовах. Під цензуру потрапила як навчальна література, так і книги бібліотечних фондів шкіл. Ті видання, в яких мали місце наявні ворожі для Росії матеріали, і містилися образа гідності імперії Романових, і загалом тенденційні у цьому відношенні, категорично не допускалися до використання [7, арк.14-15].

Однак, попри усі зусилля, російській окупаційній владі не вдалося відновити у 1916 році навчальний процес у школах Косівщини, багато в чому в силу об'єктивних причин. Але й навіть і відкриття тих шкіл, які вдалося відкрити, сприяло значному піднесенню національної свідомості косівчан так як мовою викладання у них передбачалася українська.

Таким чином, російська окупаційна влада, розуміючи усю вагу освіти, як чинника покращення її іміджу, приділила значну увагу питанню відновленню шкільного навчального процесу на підконтрольних територіях, зокрема Косівщини. Вона навіть пішла на поступки, дозволивши викладання українською мовою, в той же час заборонивши німецькою та єврейською. Щоправда до цього процесу мали допускатися лише благонадійні вчителі. У тих місцях, де не вистачало вчительських кадрів, дозволялося залучення місцевих інтелігентських кіл. Однак російська окупаційна адміністрація не змогла справитися з рядом об'єктивних причин: нестача приміщень для шкіл, продуктів харчування, теплого одягу, зубожіння населення краю, в т.ч. і вчителів, важкодоступність і віддаленість шкіл для мешканців гірських районів тощо. Тому не дивно, що діяльність російської окупаційної влади щодо організації навчального процесу у школах Косівщини у 1916 році провалилася.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бахтуріна А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва: АИРО – XX, 2000. 239 с. (Серия «Первая монография» / под ред. Г.А. Бордюгова).
2. Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни // *Історична панорама: Збірник наукових статей*. Чернівці: Рута, 2004. Вип. II. С. 98-109.
3. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. Київ: Кліо, 2014. 784 с.
4. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Жовква: Вид-во Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т. 1. 524 с.
5. Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего. 3 июля 1916 г. № 1418. Временное положение об управлении областями

- Австро-Венгрії, занятими по праву війны // *Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год / Россия. Штаб Верховного главнокомандующего (1914-1917)*. Ч. I. [б.м.]. С. 2-13.
6. Приказ Начальника Штаба Верховного Главнокомандующего. 14 октября 1916 г. № 1418. Временное положение об устройстве учебной части в областях Австро-Венгрии, занятых по праву войны // *Приказы начальника Штаба Верховного главнокомандующего за 1916 год / Россия. Штаб Верховного главнокомандующего (1914-1917)*. Ч. 3. С. 8-10.
 7. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914-1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 307 с.
 8. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1-16.
 9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) Науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. 632 с.
 10. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни // *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2006-2007. С. 197-205.
 11. Кучера І.В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914-1917 рр.) // *Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці. Зб. наук. праць*. Івано-Франківськ, 2005. С. 123-127.
 12. Литвин В.М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна. Київ: Наукова думка, 2014. 453 с.
 13. Любченко В.Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916-1917 рр.) // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. XIX. С. 345-368.
 14. Місюра І.В. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 рр. // *Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2001. № 7. С. 149-153.
 15. Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915. Накладом видавництва «Політична бібліотека», 1915. 116 с.

С. В. Олійник

Деятельность российской оккупационной власти по организации учебного процесса в школах Косовщины в 1916 году

Статья посвящена событиям Первой мировой войны на Косовщине в 1916 году. В центре внимания автора встала проблема реализации образовательной политики российской оккупационной властью в регионе. На основе анализа работ историков, привлечения архивных материалов, делается попытка исследовать деятельность российской оккупационной власти по организации учебного процесса в школах Косовщины в 1916 года.

В публикации раскрываются основополагающие принципы и положения российской власти в образовательной сфере на оккупированных территориях. Отмечается, что во время второй оккупации, российская власть, учитывая предыдущий опыт, прибегла к смягчению своей политики, стараясь избежать острых, болезненных моментов.

Отмечается, что российская оккупационная администрация, понимая значение образования, как фактора улучшения ее имиджа, уделила значительное внимание вопросу восстановлению школьного учебного процесса на подконтрольных территориях, в т.ч. и Косовщины. Новой властью была проведена значительная работа по выяснению состояния школ и наличию учительского состава, которая показала наличие серьезных проблем, как объективного, так и субъективного характера.

Автор констатирует, что все попытки российской оккупационной власти, несмотря на все задекларированные намерения и приложенные усилия, возобновить учебный процесс в школах Косивщины в 1916 году провалились.

Ключевые слова: Косивщина, образование, школа, русская оккупация, русская оккупационная власть, интеллигенция

S. Oliyuk

Activity of the Russian government authority on the organization of the educational process in schools of the space in 1916

The article is devoted to the events of the First World War on the Kosiv region in 1916. In the centre of attention of the author, there was a problem of educational policy implementation by the Russian occupation authorities in the region. Based on the analysis of the works of historians, the attraction of archival materials, an attempt is made to investigate the activity of the Russian occupation authorities in organizing the educational process at Kosivshyna schools in 1916.

The publication reveals the fundamental principles and provisions of the Russian authorities regarding the educational sphere in the occupied territories. It is noted that during the second occupation, the Russian authorities, taking into account previous experience, resorted to mitigating their policies, trying to avoid acute, painful moments.

It is noted that the Russian occupation administration, recognizing the whole weight of education as a factor in improving its image, paid considerable attention to the issue of restoration of the school educational process in the controlled territories, including and Kosivshyna. The new government has done a significant job of clarifying the status of schools and the presence of a teacher's staff, which showed the existence of serious problems, both objective and subjective.

The author states that all attempts by the Russian occupation authorities, despite all the declared intentions and efforts made, to reinstate the educational process at the Kosivshchyna schools in 1916 failed.

Key words: Kosivshchyna, education, school, Russian occupation, Russian occupation power, intellectuals.

Отримано: 03.08.2018

УДК 355:354-027.568(477)«1920»

Т. М. Швидченко

АРМІЯ УНР ПІД ЧАС ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ У ЗАПІЛЛІ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (січень-лютий 1920 р.)

У статті висвітлюється Армія УНР у Першому зимовому поході в заплілі Добровольчої та Червоної армій в кінці січня – на початку лютого 1920 р. Саме у цей період Армія УНР під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка перейшла на боротьбу в заплілі з Робітничо-Селянською Червоною Армією. Матеріальний стан українського війська був тяжким, ситуацію ускладнювала постійна загроза зіткнень з регулярними більшовицькими частинами. В охоплений період, в умовах проведення радянської політики, яка була спрямована на знищення партизанських з'єднань на окупованих червоними росіянами територіях, Армія УНР у Зимовому поході